

Michał Marszelewski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Zapłodnienie *post mortem* w wybranych krajach *common law*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2015.008>

1. Wstęp

Zapłodnienie *post mortem* w najczęściej analizowanym, zarówno na gruncie ustawodawczym, jak i wśród przedstawicieli nauki, modelowym założeniu dotyczy sytuacji, w których jedno z partnerów¹, wykorzystując uprzednio właściwie zachowane gamety drugiego, decyduje się je wykorzystać w celu poczęcia i narodzenia dziecka genetycznie z nimi związanego. Ponadto w literaturze przedmiotu powszechne są opinie, iż prezentowana problematyka obejmuje nie tylko śmierć jednego rodzica i wolę drugiego, ale również stany faktyczne, w których nie żyją oboje rodzice dziecka², a procedura inicjowana jest przez krewnych zmarłych. Stanowi to logiczną konsekwencję wykładni terminu „zapłodnienie pośmiertne” (*posthumous*

¹ Zob.: R. Zafran, *Dying to be a father: Legal Paternity in Cases of Posthumous Conception*, „Houston Journal of Health Law & Policy” 2007, nr 1, s. 50; Reference. MD „*posthumous conception*”, <http://www.reference.md/files/D037/mD037022.html> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.).

² R. Zafran, op. cit., s. 51; S. Gilbert, *Fatherhood from the Grave: An Analysis of Postmortem Insemination*, „Hofstra Law Review” 1993, nr 2, s. 555–558; R. Chester, *Freezing the Heir Apparent: A Dialogue on Postmortem Conception, Parental Responsibility and Inheritance*, „Houston Law Review” 1996, nr 2, s. 967.

conception, postmortem conception), gdyż nie różnicuje bezpośrednio podmiotów mogących uczestniczyć w opisywanych procedurach. Zapłodnienie *post mortem* definiowane w ten sposób jest trudne do szczegółowego przedstawienia i umożliwia wyróżnienie wielu dodatkowych odmian i modyfikacji mieszczących się w jego ramach, co jeszcze bardziej komplikuje jednoznaczną klasyfikację prawną omawianego zagadnienia oraz zaburza klarowność rozważań³.

Wobec tego zakres artykułu ograniczony został do kwestii mieszczących się w obrębie modelowej odmiany zapłodnienia postmortalnego. Należy je definiować jako pojęcie zbiorcze dla różnych technik sztucznego zapłodnienia (m.in. *in vitro*, inseminacja) wykonywanych po śmierci dawcy gamet (kobiety lub mężczyzny) przez osobę, którą łączył bliski stosunek emocjonalny ze zmarłym dawcą⁴. Jednocześnie z uwagi na fakt, iż o dokonaniu zabiegu decyduje wyłącznie żyjący rodzic, cechuje je jakościowa różnica w odniesieniu do modelowej, naturalnej prokreacji⁵.

Zapłodnienie *post mortem* jest szczególnym rodzajem medycznie wspomaganey prokreacji, ponieważ stanowi prokreację zastępczą, która pierwotnie może, ale nie musi wywodzić się z działań wspomaganey prokreacji o charakterze leczniczym⁶.

³ Ma ono zatem również zastosowanie np. w sytuacji niepłodności jednego z partnerów, który pragnie począć dziecko z wykorzystaniem gamet zmarłego partnera oraz dawcy, w przypadku związków homoseksualnych czy kwestiach związanych z dawstwem embrionów.

⁴ Zob. M. Marszelewski, *Zarys problematyki zapłodnienia „post mortem”*, w: *Prawo cywilne w świetle obecnej regulacji i pożądaných zmian*, red. E. Kabza, K. Krupa-Lipińska, Toruń 2014, s. 103.

⁵ A. Dyoniak, *Status prawny dziecka pochodzącego z postmortalnej inseminacji albo postmortalnej implantacji embrionu*, w: *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smyczyński, Poznań 1996, s. 40.

⁶ Kwestia, czy działania związane z medycznie wspomaganą prokreacją każdorazowo mają charakter terapeutyczny, jest sporna w doktrynie przedmiotu.

2. Zapłodnienie *post mortem* w Stanach Zjednoczonych

2.1. Regulacja na poziomie federalnym

Wszelkie kwestie związane z dopuszczeniem bądź zakazaniem działań, których celem jest poczęcie dziecka po śmierci jego rodzica genetycznego, należą do kompetencji prawodawczych poszczególnych stanów. Zatem na poziomie unormowań federalnych nie istnieje jedna, powszechnie wiążąca regulacja dotycząca kwalifikacji normatywnej zabiegów zapłodnienia *post mortem*.

W sytuacji stwierdzenia pochodzenia dziecka od zmarłego rodzica podejmuje się próby ustalenia należnych mu z tego tytułu świadczeń. Przedmiotowe stosunki reguluje tytuł 42 („Opieka zdrowotna i społeczna”) Kodeksu Stanów Zjednoczonych⁷ będącego zbiorem obowiązującego prawa federalnego. Istotne dla zanalizowanej problematyki są § 402, § 404 i § 416, które stanowią podstawy roszczeń związanych z zapłodnieniem *post mortem* (choć USC nigdzie o takim zapłodnieniu nie wspomina).

W przedmiocie rozstrzygnięć sądów amerykańskich związanych z ewentualnym prawem postmortalnie poczętego dziecka do świadczeń z ubezpieczenia społecznego po zmarłym rodzicu (*social security benefits*) doniosłą rolę odgrywa orzeczenie wydane w sprawie *Haas v. Chater*⁸. Sąd stwierdził w nim, iż świadczenia tego rodzaju nie przysługują *per se* takiemu dziecku. W apelacji podnoszono m.in. niekonstytucyjność tego postanowienia, jednakże sprawa nie została ponownie rozpoznana, gdyż właściwy organ (Social Security Administration) powziął decyzję o objęciu dziecka spornymi świadczeniami.

Wobec przytoczonego orzeczenia może pojawić się pytanie, czy skoro amerykańskie federalne regulacje normatywne oraz sądownictwo na szczeblu federalnym umożliwiają przyznanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego dzieciom poczętym po śmierci rodzica

⁷ *United States Code*, dalej jako USC.

⁸ *Haas v. Chater*, 79 F.3d 559 (C.A. 7 Ind. 1996).

genetycznego, to czy ów fakt należy odnieść do wszystkich takich dzieci w Stanach Zjednoczonych, czy jest on jednak uwarunkowany przepisami stanowymi. Odpowiedzi na nie dostarcza wyrok Sądu Najwyższego w sprawie *Astrue v. Capato*⁹. Zgodnie z jego tezą przedmiotowe świadczenia nie przysługują po śmierci rodzica, jeśli zabrania tego prawo stanu, w którym podpisał on testament. Zatem świadczenia z ubezpieczenia społecznego należą się tylko takim dzieciom (poczętym i narodzonym po śmierci rodzica genetycznego), które są upoważnione do dziedziczenia ustawowego (*intestacy*) na mocy konkretnych przepisów poszczególnych stanów¹⁰.

Ponadto na poziomie regulacji federalnej, w przedmiocie zapłodnienia *post mortem*, wskazać należy również *Uniform Parentage Act*¹¹. Jednakże jego normy nie mają charakteru powszechnie wiążącego, a ewentualna pełna lub częściowa ich transpozycja pozostaje w gestii prawodawstwa stanowego.

Zgodnie z § 707 UPA „jeśli osoba (*an individual*), która zgodziła się w udokumentowany sposób (*record*) zostać rodzicem w wyniku zastosowania wspomaganej prokreacji zmarła przed umieszczeniem komórek jajowych, spermy lub embrionów, to nie jest ona (*an individual*) rodzicem tak poczętego i narodzonego dziecka, chyba że zmarły współmałżonek (*spouse*)¹² zgodził się, w udokumentowany

⁹ Michael J. Astrue, Commissioner of Social Security, *Petitionerv. Karen K. Capato, on Behalf of B. N. C., et al.*, 566 U.S. (2012).

¹⁰ J.L. Grossman, *A Growing Debate Over the Rights of Posthumously Conceived Children: Part One in a Two-Part Series of Columns*, <http://verdict.justia.com/2011/09/06/a-growing-debate-over-the-rights-of-posthumously-conceived-children> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.); A.L. Lee, *Reproductive Technology Applications Outpacing Estate Planning Legislation*, „MSBA Bar Bulletin” wrzesień 2012, s. 19.

¹¹ *Uniform Parentage Act* (2000) znowelizowany 2002, 9B ULA, dalej jako UPA.

¹² W pierwotnym brzmieniu UPA (2000) występowało jedynie słowo *spouse*. Jednakże na skutek wniesienia do niego poprawek w 2002 roku *spouse* dotyczy tylko zgody osoby, natomiast w trzech pozostałych przypadkach użyto już słowa *an individual*, co może sugerować, iż regulacja ta uległa rozszerzeniu o związki podobne do małżeństw, zwłaszcza że słowo *spouse* może być interpretowane również w kontekście związków *quasi-małżeńskich*, tj. sformalizowanych lub niekonkubinatu czy istniejące także w Stanach Zjednoczonych, małżeństwo *common law*, zob. np. *Duhaime Legal Dictionary*, hasło: *spouse* – „to be mar-

sposób (*record*), że jeśli dojdzie do zabiegów wspomaganej prokreacji po [jego – przyp. M.M.] śmierci, to zmarła osoba (*an individual*) będzie rodzicem takiego dziecka”.

Do stanów, które włączyły do swojego porządku prawnego wskazany przepis lub jego modyfikację, zalicza się m.in. Delaware, Kolorado, Nowy Meksyk, Teksas, Waszyngton oraz Wyoming.

2.2. Rozwiązania przyjęte w poszczególnych stanach

Generalnie ustawodawstwo stanowe nie zabrania działań prowadzących do poczęcia dziecka po śmierci jego rodzica genetycznego. Jednakże wszelkie inne kwestie związane przede wszystkim z jego pochodzeniem oraz ewentualnymi należnymi mu z tego tytułu roszczeniami są różnie uregulowane.

Możliwość dziedziczenia ustawowego przez dzieci narodzone w wyniku zapłodnienia *post mortem*, jak już wspomniano, związana jest z ustaleniem ich pochodzenia od zmarłego rodzica genetycznego. W tym przypadku albo stany przyjęły każdorazowo swoje własne, unikalne rozwiązania, albo w różny sposób implementowały § 707 UPA. Wprowadzenie do porządku prawnego wskazanej normy pozwala na ustalenie, iż zmarła osoba jest rodzicem dziecka poczętego po jej śmierci. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż zgodnie z nowoczesnym podejściem wspieranym przez UPA oraz *Restatement*

ried or as if married”, <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/S/Spouse.aspx> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.). Zgodnie z legalną definicją słowa *spouse* zawartą w 1. USC § 7 należy przez nie rozumieć wyłącznie osobę przeciwnej płci, która jest albo żoną, albo mężem. Definicja ta została sporządzona na potrzeby wykładni Aktów Kongresu, decyzji (*ruling*), rozporządzeń (regulacji) lub interpretacji dokonywanych przez biura i agencje administracyjne Stanów Zjednoczonych. Mimo że UPA jest aktem proponującym ujednoczenie niektórych przepisów stanowych, to został on sporządzony przez Komisję do spraw Ujednoczenia Prawa, która jest stowarzyszeniem *non-profit*, nieposiadającym osobowości prawnej i nie podlega bezpośrednio pod tę definicję. W komentarzu do § 707 UPA zaktualizowanym po zamianie *spouse* na *an individual* nie ma informacji o rozszerzeniu kręgu podmiotów nim związanych, a ponadto akt ten w § 706 używa słowa *spouse* już bezpośrednio w kwestii małżonków.

*of the Law (Third) of Property, Wills and Other Donative Transfers*¹³, jeżeli ustalono pochodzenie od określonej osoby, to prawo dziedziczenia po niej jest domniemane¹⁴.

Do stanów zezwalających na sukcesję ustawową (*intestate succession*)¹⁵ przez dzieci narodzone w wyniku zapłodnienia *post mortem* należą:

1. Alabama¹⁶ – regulacja stanowi adaptację § 707 UPA, jednakże zamiast słów *an individual* użyto słowa *spouse*.
2. Dakota Północna¹⁷ – implementowano wprost § 707 UPA. Ponadto dziecko poczęte po śmierci rodzica (kobiety lub mężczyzny) jest traktowane jakby miało w chwili jego śmierci status nasciturusa (*treated as in gestation*), jeżeli jest ono *in utero* nie później niż 36 miesięcy od daty śmierci genetycznego rodzica lub jest narodzone nie później niż 45 miesięcy od daty śmierci genetycznego rodzica. Status nasciturusa powoduje, iż takie dziecko jest uważane za żyjące dla celów sukcesji ustawowej.
3. Delaware¹⁸ – przyjęte rozwiązanie stanowi rozszerzoną transpozycję § 707 UPA, zgodnie z którą nie wymaga się zgody zmarłego współmałżonka (*spouse*) tylko zmarłej osoby (*an individual*).
4. Floryda¹⁹ – pośmiertnie poczętemu dziecku nie przysługuje roszczenie o spadek zmarłego rodzica genetycznego, chyba

¹³ *Restatement of the Law (Third) of Property, Wills and Other Donative Transfers*, 2009, § 14.8: „chyba, że język lub okoliczności wskazują [inaczej – przyp. M.M.], dziecko poczęte i narodzone w wyniku wspomaganej prokreacji jest traktowane dla celów testamentowych (*class-gift*) jako dziecko osoby, która zgodziła się być rodzicem tego dziecka [...]”. Cyt. za: A.S. Ellis, *Comment. Inheritance Rights of Posthumously Conceived Children in Texas*, „St. Mary’s Law Journal” 2012, nr 2, s. 433.

¹⁴ A.S. Ellis, op. cit., s. 311.

¹⁵ Analizowane regulacje dotyczą dziedziczenia ustawowego (*Intestacy Law*). Z zasady jednak potrzebne są dodatkowe działania zmarłego, aby dziecko narodzone w wyniku zapłodnienia *post mortem* mogło po nim dziedziczyć.

¹⁶ *Code of Alabama* § 26-17-707.

¹⁷ *North Dakota Century Code* § 14-20-65, § 30.1-04-19 (11), § 30.1-04-04.

¹⁸ *Delaware Code*, Title 13, § 8-707.

¹⁹ *The 2013 Florida Statutes* § 742.17 (4), § 732.106.

- że takie dziecko zostało uwzględnione (przewidziane) przez zmarłego w jego testamencie.
5. Iowa²⁰ – dziecko poczęte i narodzone po śmierci rodzica genetycznego (dla celów dziedziczenia ustawowego) jest traktowane, jakby urodziło się za jego życia i żyło w chwili otwarcia spadku, jeżeli spełniono następujące warunki: po pierwsze, ustalono pochodzenie genetyczne takiego dziecka w odniesieniu do zmarłego rodzica, po drugie, zmarły rodzic na piśmie zezwolił swojemu współmałżonkowi na pośmiertne użycie jego gamet, po trzecie, dziecko jest narodzone w ciągu dwóch lat od chwili śmierci rodzica genetycznego.
 6. Kalifornia²¹ – dziecko zmarłej osoby (kobiety lub mężczyzny) poczęte i narodzone po jej śmierci jest uważane jakby zostało narodzone za życia takiej osoby, jeśli: po pierwsze, osoba zmarła wskazała na piśmie, że jej materiał genetyczny może być użyty do pośmiertnego poczęcia jej dziecka, po drugie, osoba zmarła wyznaczyła osobę nadzorującą użycie jej materiału genetycznego, po trzecie, wyznaczona osoba nadzorująca użycie materiału genetycznego, w ciągu czterech miesięcy od chwili śmierci rodzica, przekaże na piśmie wykonawcy testamentu, iż materiał genetyczny jest dostępny (zakonserwowany u przechowawcy) i może być wykorzystany w celu pośmiertnego poczęcia dziecka, po czwarte, dziecko jest poczęte w ciągu dwóch lat od daty śmierci rodzica.
 7. Kolorado²² – pośmiertnie poczęte dziecko jest traktowane przez prawo jakby miało status nasciturusa (*treated as in gestation*) w chwili śmierci rodzica (kobiety lub mężczyzny), pod warunkiem, że jest *in utero* nie później niż 36 miesięcy od daty śmierci genetycznego rodzica lub jest narodzone nie później niż 45 miesięcy od daty śmierci genetycznego rodzica.

²⁰ Iowa Code § 633.220A. Rozdział ten zawiera również upoważnienie każdego spadkobiercy, którego udział w spadku byłby zmniejszony na skutek poczęcia dziecka po śmierci spadkodawcy, aby w ciągu roku od jego narodzin wniósł pozew kwestionujący prawo takiego dziecka do sukcesji po zmarłej osobie.

²¹ California Probate Code § 249.5, § 6407.

²² Colorado Revised Statute § 15-11-120 (11), § 19-4-106 (8).

Status nasciturusa powoduje, iż takie dziecko jest uważane za żyjące i kwalifikujące się do sukcesji ustawowej. Ponadto Kolorado adaptowało do swojego porządku prawnego § 707 UPA, jednakże zamiast słów *an individual* używa *spouse*.

8. Luizjana²³ – pośmiertnie poczęte dziecko ma prawo do dziedziczenia po zmarłym rodzicu, jeżeli upoważnił on na piśmie żyjącego współmałżonka do użycia jego gamet w celu takiego poczęcia dziecka, a ono narodziło się w ciągu trzech lat od daty śmierci rodzica genetycznego.
9. Maryland²⁴ – 22 maja 2012 roku gubernator podpisał nowelizację stanowego prawa spadkowego i powierniczego, na mocy której rozszerzono zakres terminu „dziecko” o dzieci poczęte z materiału genetycznego osoby po jej śmierci. Aby tak się stało, w świetle obowiązującej regulacji, muszą zostać spełnione następujące warunki: po pierwsze, osoba mająca zostać uznana za rodzica za życia wyraziła pisemną zgodę (na mocy odrębnych przepisów) na pośmiertne użycie jej gamet, po drugie, osoba ta na piśmie zgodziła się zostać rodzicem dziecka poczętego z jej gamet po jej śmierci, po trzecie, dziecko narodziło się w ciągu dwóch lat od daty śmierci takiej osoby. Wobec powyższego znowelizowano również pojęcie dziecka narodzonego po śmierci rodzica w kontekście prawa spadkowego. Dziecko poczęte postmortalnie dla celów sukcesji ustawowej jest teraz traktowane jakby narodziło się za życia zmarłego rodzica²⁵. Ponadto wprowadzono również odpowiednie zapisy dotyczące stosowania funduszków powierniczych (*trust*).

²³ *Louisiana Revised Statutes* § 391.1 A. Zgodnie z § 391.1 B tego aktu każdemu spadkobiercy lub zapisobiorcy zmarłego, którego udział w spadku byłby zmniejszony na skutek poczęcia i narodzenia dziecka po śmierci jego rodzica genetycznego, w ciągu roku od narodzin takiego dziecka przysługuje prawo do podważenia rodzicielstwa zmarłego. Ogólna zasada związana z dziedziczeniem „pogrobowców” znajduje się zaś w § 940 *Louisiana Civil Code*.

²⁴ *Maryland Estates and Trusts Code* § 1-205 (2).

²⁵ *Maryland Estates and Trusts Code* § 3-107.

10. Nowy Jork²⁶ – 21 listopada 2014 roku gubernator podpisał nowelizację stanowego prawa powierniczego i spadkowego (*Estates, Powers and Trusts*), na mocy której dzieci poczęte po śmierci swoich rodziców genetycznych mogą po nich dziedziczyć (z mocy ustawy, testamentu lub funduszu powierniczego) jeżeli: po pierwsze, rodzic genetyczny (kobieta lub mężczyzna) oddający na przechowanie swoje gamety wyraził bezpośrednią zgodę na ich pośmiertne użycie, a także upoważnił określoną osobę do dysponowania takim materiałem genetycznym po jego śmierci; zgoda i upoważnienie zostały sporządzone na piśmie, nie później niż siedem lat przed śmiercią genetycznego rodzica, po drugie, zawiadomienie o istnieniu materiału genetycznego zostało dostarczone przez upoważnioną osobę do wykonawcy testamentu zmarłego rodzica w ciągu siedmiu miesięcy od rozpoczęcia postępowania spadkowego (*issuance of letters*), po trzecie, w ciągu siedmiu miesięcy od dnia śmierci rodzica genetycznego upoważniona osoba zawiadomiła właściwy dla postępowania spadkowego sąd o istnieniu pisemnej zgody na użycie gamet zmarłego i swoim upoważnieniu, po czwarte, dziecko jest *in utero* w ciągu 24 miesięcy od dnia śmierci swojego rodzica genetycznego lub narodziło się nie później niż 33 miesiące od dnia jego śmierci. Ponadto ustawa wprowadza również szereg wymogów w przedmiocie sporządzania zgody i upoważnienia (m.in. muszą być one opatrzone datą, a podpis rodzica genetycznego należy złożyć w obecności dwóch świadków, z których żaden nie może być osobą upoważnioną na mocy tego dokumentu), zawiera przykładowy formularz tych oświadczeń oraz nowelizuje inne, powiązane przepisy (np. w kwestii odroczenia wykonania dyspozycji testamentowych aż do czasu narodzenia genetycznego dziecka, jeżeli spełniono wskazane wymogi formalne)²⁷.

²⁶ *New York Code – Estates, Powers and Trusts* § 4-1.3.

²⁷ *Ibidem*, § 11-1.5.

11. Nowy Meksyk²⁸ – przyjęte rozwiązanie stanowi implementację § 707 UPA (dokonano jedynie zmiany językowej w kwestii nazewnictwa podmiotów – zamiast słów *an individual* użyto słowa *person*, co nie wpływa na merytoryczną zawartość normy).
12. Teksas²⁹ – transponowano § 707 UPA, ale zamiast terminu *an individual* użyto *spouse*, a ponadto nałożono wymóg przechowywania zgody na pośmiertne użycie gamet przez licencjonowanego lekarza.
13. Utah³⁰ – regulacja stanowi implementację § 707 UPA, jednakże zamiast słów *an individual* użyto *spouse*³¹.

²⁸ *New Mexico Statutes* § 40-11A-707.

²⁹ *Texas Family Code* § 160.707.

³⁰ *Utah Code* § 78B-15-707.

³¹ Dobrym przykładem ukazującym, jak powinno wyglądać spełnienie wymogów przewidzianych w § 707 UPA jest sprawa wdowy, która dwa lata po śmierci męża, wykorzystując jego zamrożone gamety, urodziła ich syna. Mężczyzna przed poddaniem się leczeniu raka mogącym uszkodzić jego gamety zdecydował się na zakonserwowanie nasienia w odpowiedniej instytucji (Oddział Urologii Uniwersytetu w Utah). Zgodnie z podpisaną umową w razie jego śmierci gamety miały zostać przekazane żonie. Po narodzinach ich syna kobieta złożyła wniosek o objęcie go właściwymi świadczeniami z ubezpieczenia społecznego (*social security benefits*). Ostatecznie Sąd Najwyższy Stanu Utah, odpowiadając na pytanie sądu niższej instancji, stwierdził, iż wola zmarłego, którą było pośmiertne przekazanie jego gamet żonie, nie jest jednoznaczna z wyrażeniem zgody na bycie rodzicem. W toku sprawy wskazywano, iż mężczyzna wielokrotnie podkreślał, że chciałby zostać rodzicem. Jednakże z uwagi na fakt, zgodnie z którym oddając spermę do zakonserwowania, jako powód wskazał on „leczenie raka”, bez zaznaczenia dodatkowej opcji wskazującej na „oddanie do celu wykorzystania przy zabiegach wspomaganey prokreacji”. Sąd podkreślił, iż wola zostania rodzicem powinna być wskazana w sposób czytelny i jasny, a z przedstawionej umowy pomiędzy Oddziałem Urologii Uniwersytetu w Utah a zmarłym nie wynikało nic w przedmiocie takiej zgody. Wobec powyższego odmówiono objęcia świadczeniami z ubezpieczenia społecznego syna zmarłego. Zob. B. Adams, *No proof man wanted to be dad, justices say*, „The Salt Lake City Tribune” 12 października 2012, <http://www.sltrib.com/sltrib/news/55072966-78/burns-court-michael-parent.html.csp> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.).

14. Waszyngton³² – przyjęte rozwiązanie jest rozszerzoną transpozycją § 707 UPA, zgodnie z którą nie wymaga się zgody zmarłego współmałżonka (*spouse*), a osoby zmarłej (*an individual*).
15. Wirginia³³ – zastosowana regulacja umożliwia ustawową sukcesję przez dziecko poczęte po śmierci swojego rodzica genetycznego (rodzice nie muszą pozostawać w związku małżeńskim), jeżeli: po pierwsze, embriion jest zaimplantowany *in utero* przed możliwością racjonalnego (w rozsądnym czasie) przekazania lekarzowi wykonującemu procedurę sztucznego zapłodnienia informacji o śmierci osoby, której gamety są w niej wykorzystywane, lub po drugie, zmarła osoba przed momentem implantacji wyraziła pisemną zgodę na bycie rodzicem.
16. Wyoming³⁴ – transponowano szersze brzmienie § 707 UPA, zgodnie z którym nie wymaga się zgody zmarłego współmałżonka (*spouse*) tylko zmarłej osoby (*an individual*).

W stanach Arizona (*Gillett-Netting v. Barnhart*)³⁵, Massachusetts (*Woodward v. Comm’r of Soc. Sec.*)³⁶ oraz New Jersey (*Estate of Kolacy*)³⁷ prawo do ustawowego dziedziczenia po zmarłym rodzicu przez dzieci poczęte i narodzone po jego śmierci wywodzone jest z orzecznictwa (*case law*).

Stan faktyczny w sprawie *Gillett-Netting v. Barnhart* prezentował się w ten sposób, iż powódka (Rhonda Gillett) poślubiła zmarłego (Roberta Nettinga) w 1993 roku. Przez pewien czas nie mogli oni począć dziecka, a mężczyzna w 1994 roku zachorował na raka. Przed chemioterapią zdecydował się oddać spermę do zakonserwowania, wiedząc, iż może być użyta przez żonę po jego śmierci. W trakcie procesu powódka twierdziła, że mąż kilka miesięcy przed śmiercią

³² *Revised Code of Washington* § 26.26.730.

³³ *Virginia Code* § 20-158B.

³⁴ *Wyoming Statutes* § 14-2-907.

³⁵ *Gillett-Netting v. Barnhart*, 231 F.Supp. 2d 961 (D. Ariz. 2002), rewizja 371 F.3d 593 (9th Cir. 2004).

³⁶ *Woodward v. Comm’r of Soc. Sec.*, 760 N.E.2d 257 (Mass. 2002).

³⁷ *Estate of Kolacy*, 753 A.2d 1257 (N.J. Super. Ct. Ch. Div. 2000).

mówił jej, aby wykorzystując jego gamety, próbowała począć dziecko, nawet jeżeli on umrze. Osiemnaście miesięcy po śmierci mężczyzny powódka urodziła ich wspólne dzieci – bliźniaki. Zgodnie z wyrokiem sądu wydanym w tej sprawie, jeżeli nie ma wątpliwości dotyczących pokrewieństwa biologicznego w odniesieniu do dziecka poczętego po śmierci jego rodzica genetycznego, to takie dziecko jest uważane za „dziecko” zgodnie z *Social Security Act* (obecnie skodyfikowanym jako 42 USC rozdział 7). W związku z tym bliźniaki narodzone w wyniku użycia zamrożonej spermy ich zmarłego ojca – Nettinga – zostały uznane za jego dzieci i przyznano należne im z tego tytułu świadczenia z ubezpieczenia społecznego.

Sprawa *Woodward v. Comm’r of Soc. Sec* miała miejsce w Massachusetts i była rozpatrywana w oparciu o właściwe wewnętrzne regulacje dotyczące dziedziczenia ustawowego. Na mocy przepisu nr 190 § 8 „dzieci narodzone po śmierci są traktowane, jakby żyły w chwili śmierci ich rodzica”³⁸. Z uwagi na dużą niejasność semantyczną przedmiotowej normy sąd musiał doprecyzować jej wykładnię w odniesieniu do analizowanego zagadnienia. Zgodnie ze stanem faktycznym tej sprawy, w 1993 roku zdiagnozowano wymagającą natychmiastowego leczenia białaczkę u Warrena Woodwarda. Ponieważ jego małżeństwo było bezdzietne, a zabiegi lecznicze mogły prowadzić do uszkodzenia gamet, wraz z żoną zdecydował o oddaniu swego nasienia do banku spermy. W październiku 1993 roku mężczyzna zmarł po nieudanych przeszczepie szpiku kostnego. Dwa lata później jego żona Lauren urodziła bliźniaczki, wykorzystując podczas zabiegu sztucznej inseminacji uprzednio zamrożone gamety męża. Sąd pierwszej instancji orzekł, iż zmarły mężczyzna jest ojcem dziewczynek i wydał nakaz sprostowania aktów ich narodzin tak, aby ów fakt został odnotowany. Następnie Lauren złożyła aplikację o świadczenia z ubezpieczenia społecznego (*social security benefits*) do właściwych organów, jednakże została ona odrzucona. Sprawa została ostatecznie rozstrzygnięta przez sąd, który stwierdził, iż bliźniaczki mają prawo do dziedziczenia po zmarłym ojcu. Co więcej, sąd, wyrokując w tej sprawie, nie zajął

³⁸ *Massachusetts General Laws* 190 § 8.

stanowiska w kwestii ewentualnego terminu liczonego od śmierci rodzica genetycznego, podczas którego musi narodzić się dziecko, aby mogło po nim dziedziczyć.

Analizowane orzeczenie zawiera jeszcze kilka istotnych tez sformułowanych w odniesieniu do zapłodnienia *post mortem* w Massachusetts, choć mogą one stanowić jednocześnie ważne wskazówki w każdej analogicznej sytuacji. Zgodnie z nimi możliwość dziedziczenia ustawowego powinna obejmować dzieci poczęte po śmierci rodzica genetycznego, ponieważ obowiązujące regulacje stanowe w przedmiocie takiego dziedziczenia przyznają ogólną preferencję dzieciom, a celem ustawodawstwa Massachusetts jest działanie dla dobra wszystkich dzieci. Ponadto wskazano fakt, zgodnie z którym chociaż władza ustawodawcza wiedziała, iż dzieci mogą zostać poczęte po śmierci swoich rodziców, to nie zrobiono nic, aby nie mogły one dziedziczyć na mocy ustawy. Zaakcentowano również, że stan Massachusetts wspiera techniki wspomaganą prokreacji będące jedynym środkiem poczęcia i istnienia takich dzieci.

Z kolei w sprawie *Estate of Kolacy*, której stan faktyczny jest bardzo podobny do opisanego wcześniej, sąd stwierdził, iż generalną intencją ustawodawcy w chwili uchwalania przepisów dotyczących dziedziczenia ustawowego było umożliwienie dzieciom sukcesji po zmarłych rodzicach. To zaś doprowadziło sąd do wniosku, że normy regulujące kwestie dziedziczenia ustawowego w New Jersey mogą być interpretowane w sposób szeroki, prowadzący do takiej sukcesji. Wobec tego przyznano dzieciom poczętym po śmierci ich ojca prawo do dziedziczenia po nim, a ponadto zaznaczono, iż przy ocenie stanu faktycznego istotny było, iż mąż powódki chciał, aby po jego śmierci żona poczęła ich wspólne dzieci.

W tym miejscu warto także przedstawić sprawę *Martin B.*³⁹ dotyczącą kwestii dopuszczalności postmortalnie poczętych dzieci „przez” ich zmarłego ojca do sukcesji funduszu powierniczego, którego założycielem i pierwszym beneficjentem był ich zmarły dziadek – Martin. Pomijając skomplikowany stan prawny związany z siedmioma instrumentami powierniczymi, dodatkowo regulowa-

³⁹ *Martin B.*, 17 Misc.3d, 841 N.Y. S. 2d 207 (N.Y. Sur. Ct. 2007).

nymi przez różne porządki prawne, *New York County Surrogate's Court* przyznał takim dzieciom prawo do korzyści z funduszu. Stan faktyczny omawianego przypadku prezentował się w ten sposób, iż wdowa poczęła dwójkę dzieci (jedno w 2004 roku, a drugie w 2006 roku), wykorzystując uprzednio zakonserwowane nasienie jej zmarłego męża – syna Martina, Jamesa (zmarł on w 2001 roku na ziarnicę złośliwą). Mężczyzna przed śmiercią upoważnił swoją żonę do decyzji w przedmiocie ewentualnego użycia jego spermy. Sąd musiał orzec, czy dzieci poczęte po śmierci Jamesa są jego dziećmi oraz czy mogą być nimi dla celów związanych z funduszem powierniczym. Udzielając odpowiedzi twierdzącej, sąd wskazał, że za takim orzeczeniem przemawia kilka okoliczności. Przede wszystkim zmarły wyraził zgodę na pośmiertne użycie jego gamet. Z kolei z rekonstrukcji intencji Martina, zawartych w związku z dziedziczeniem funduszu powierniczego wynikało, że chciał on, aby każdy członek jego rodu miał w nim udział. Sąd stwierdził również, iż instrumenty powiernicze „milczą” w kwestii poczęcia dziecka *post mortem*. Ponadto wdowa po narodzinach drugiego dziecka zleciła zniszczenie pozostałej spermy, co spowodowało, że nie będzie innych zstępnych zmarłego, a tym samym postępowanie spadkowe zostało zakończone.

Ponadto w stanie Connecticut, z uwagi na dużą niejasność semantyczną obowiązujących przepisów, prawo do dziedziczenia ustawowego przez dzieci poczęte na skutek sztucznej inseminacji po śmierci ich rodziców (ojców) genetycznych jest wywodzone z wykładni norm ogólnych, nieregulujących bezpośrednio tej kwestii. Przysługuje ono w sytuacji, gdy zmarły rodzic (ojciec) wyraził zgodę na zabieg inseminacji, nawet jeżeli nie uwzględnił dziecka w swoim testamencie. Wyjątek od tej zasady ma miejsce w razie wykazania, iż nieuwzględnienie dziecka w testamencie było celowe albo jego udział spadkowy został zapewniony z pominięciem testamentu, przy jednoczesnym stwierdzeniu takiej woli zmarłego rodzica lub jej wiarygodnego udowodnienia⁴⁰. W związku z tym ujęciem analizowanego zagadnienia pojawia się pytanie, czy można *per analogiam* odnieść

⁴⁰ K. Dwyer, *Inheritance rights of posthumously conceived children*, <http://www.cga.ct.gov/2012/rpt/2012-R-0240.htm> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.).

przyjętą wykładnię do innych metod wspomaganey prokreacji oraz do genetycznej matki dziecka.

Niektóre stany implementowały UPA częściowo, pomijając kwestie związane z możliwością ustalenia pochodzenia dziecka od zmarłego rodzica biologicznego. Są to m.in. Arkansas⁴¹ (aby dziecko mogło dziedziczyć ustawowo, musi być poczęte przed śmiercią rodzica, dziedziczy ono, jakby urodziło się za jego życia; w sprawie *Finley v. Astrue*⁴² Sąd Najwyższy stanu Arkansas orzekł przeciwko prawu do dziedziczenia przez dziecko poczęte po śmierci swojego ojca, chociaż komórka jajowa jego matki została zapłodniona nasieniem ojca jeszcze, gdy ten żył – embriion powstały wskutek metody *in vitro* w czasie małżeństwa, został zaimplantowany po śmierci mężczyzny), Georgia⁴³ (dziecko jest upoważnione do sukcesji ustawowej, jeżeli zostało poczęte przed śmiercią rodzica, a narodziło się w ciągu 10 miesięcy od jego śmierci i przeżyło co najmniej 120 godzin), Idaho⁴⁴ (każdy krewny zmarłego poczęty zarówno w sposób naturalny, jak i w wyniku wspomaganey prokreacji może dziedziczyć, jeżeli został poczęty przed jego śmiercią i narodził się w ciągu 10 miesięcy od jego śmierci, dziedziczy on, jakby narodził się za życia rodzica) oraz Kentucky⁴⁵ (dziecko dziedziczy po ojcu na mocy ustawy, jeżeli narodziło się w ciągu 10 miesięcy od jego śmierci). Zgodnie ze wskazanymi przykładami ewentualne dziedziczenie ustawowe po zmarłym rodzicu jest związane z modyfikacjami uznanej przez *common law* zasady pochodzenia dziecka od rodzica, jeżeli narodziło się ono w trakcie 300 dni od jego śmierci.

Rozwiązania przyjęte w innych stanach są najczęściej zbliżone do tych, które tu przedstawiono. Jako przykład można wskazać uregulowanie sukcesji ustawowej przez dziecko po śmierci spadkodawcy (rodzica genetycznego) w Ohio⁴⁶, gdzie aby dziedziczyć w ten sposób, potomkowie muszą być poczęci przed jego śmiercią. W sytuacji narodzin po jego śmierci, każdorazowo dziedziczą oni tak jakby

⁴¹ *Arkansas Code* § 28-9-210 (a).

⁴² *Finley v. Astrue*, 270 S.W.3d 849, 850 (Ark. S.C. 2008).

⁴³ *Georgia Code* § 53-2-1 (a)(1).

⁴⁴ *Idaho Code* § 15-2-108.

⁴⁵ *Kentucky Revised Statutes* § 391.070.

⁴⁶ *Ohio Revised Code* § 2105.14, 2105.15.

narodzili się za życia spadkodawcy i żyli w chwili otwarcia spadku. W żadnym innym przypadku osoba nie może dziedziczyć, chyba że żyła w chwili śmierci spadkodawcy. Z kolei w przedmiocie sukcesji testamentowej wymaga się imiennego wskazania przez testatora osoby dziedziczącej, a ponadto podania jej miejsca zamieszkania.

Omówione regulacje skutecznie uniemożliwiają postmortalnie poczętym dzieciom dziedziczenie po ich zmarłych rodzicach genetycznych. Ponadto w stanach Nebraska⁴⁷ i New Hampshire⁴⁸ sądy wskazały wprost, iż taka sukcesja nie może mieć miejsca na gruncie obowiązujących tam przepisów, ponieważ dotyczą one jedynie dzieci poczętych za życia ich zmarłego ojca. Warto zaznaczyć, że sąd w New Hampshire podkreślił, iż objęcie dzieci poczętych *post mortem* określonymi prawami pozostaje w gestii władzy ustawodawczej i tylko ona może im je przyznać. W stanie Minnesota⁴⁹ nie istnieje relacja pomiędzy rodzicem a dzieckiem poczętym w wyniku zastosowania technik wspomagananej prokreacji, chyba że dziecko zostało poczęte (*is in gestation*) za jego życia. Natomiast stany Mississippi oraz Vermont nie posiadają unormowań w przedmiocie uprawnienia do sukcesji ustawowej w przypadku narodzin dziecka po śmierci rodzica⁵⁰.

Analizując problematykę zapłodnienia *post mortem* na gruncie prawa Stanów Zjednoczonych, należy wskazać jeszcze jedno orzeczenie, które wywarło istotny wpływ zarówno na działania legislacyjne, jak i związane ze stosowaniem prawa w tym kraju. W sprawie Hecht v. Superior Court of Los Angeles City⁵¹ Sąd Apelacyjny w Kalifornii

⁴⁷ Amen v. Astrue, 284 Neb. 691, 822 N.W.2d 419 (2012).

⁴⁸ Khabbaz v. Comm'r, Soc. Sec. Admin., 930 A2d 1180 (N.H. 2010).

⁴⁹ Minnesota Statutes 2014 § 524.2-120 Subd. 10.

⁵⁰ L.C. Ashar, S.A. Baker, *The Complete Guide to Wills*, Ocala, Florida 2011, s. 234, 235, 237.

⁵¹ Hecht v. Superior Court of Los Angeles City, 16 Cal.App.4th 836 (1993), 20 Cal., Rptr.2d 275. Zgodnie ze stanem faktycznym W. E. Kane przed śmiercią zdeponował w banku spermy próbki nasienia. Zarówno w umowie z bankiem, jak i testamentie zastrzegł, iż prawo do korzystania z depozytu przysługuje jego dziewczynie (*girlfriend*), D. Hecht, z którą mieszkał przez okres pięciu lat. Wykonawca testamentu wystąpił do sądu o zniszczenie próbek, opierając się na zasadzie porządku publicznego. D. Hecht wskazywała, iż takie działanie narusza jej konstytucyjne prawo do prywatności i prokreacji. Dowo-

stwierdził, iż dawca nasienia zdeponowanego w banku spermy ma prawo decydować o możliwości jego użycia w celach reprodukcyjnych, gdyż stanowi ono jego „własność”. Sąd, dokonując rozważań w przedmiocie prawa własności, wskazał na § 62 *California Probate Code*, zgodnie z którym przedmiotem własności może być mienie każdego rodzaju (*real and personal property*) oraz wszelkie wynikające z tego prawa. Ponadto stwierdzono, iż porządek publiczny nie zabrania sztucznej inseminacji kobiety niezamężnej pozostającej z mężczyzną dawcą w wolnym związku.

Odnosząc się bezpośrednio do sztucznej inseminacji *post mortem*, wskazano, iż nie narusza ona porządku publicznego. Dokonując rozważań w przedmiotowej kwestii, Sąd w Kalifornii zwrócił uwagę na orzeczenie wydane w sprawie *Davis v. Davis*⁵², w którym Sąd Najwyższy Tennessee zajął stanowisko, iż embriony nie mogą być uważane ani za osoby, ani za przedmiot własności. Tworzą one jednakże osobną kategorię, zasługującą na wyjątkowe poszanowanie z uwagi na potencjalność ludzkiego życia. Wobec powyższego sperma ze względu na swoją naturę powinna być uznana za szczególny rodzaj własności, jednakże mogący wejść do spadku. Sąd Najwyższy Tennessee także rozważał kwestie dopuszczalności sztucznej inseminacji wobec kobiety niezamężnej oraz ewentualnego jej prawa do żądania wydania nasienia. Za punkt odniesienia przyjęto stanowisko Sądu Apelacyjnego w Kalifornii zajęte w sprawie *Jhordan C. v. Mary K.*⁵³, który przyznał kobiecie niezamężnej, tak jak mężatce, ustawowe prawo, wynikające z ówczesnego *Uniform Parentage Act*⁵⁴, do otrzymania nasienia w celu sztucznej inseminacji.

Podobnie stwierdził Sąd Apelacyjny w Luizjanie w sprawie *Hall v. Fertility Institute of New Orleans*⁵⁵. Przyjął on, iż darowizna (*gift*)

działa, że sperma stanowiła darowiznę na jej rzecz (albo *inter vivos* albo *mortis causa*) i nie wchodzi do spadku. Jednakże sąd pierwszej instancji (Superior Court) nie przyjął tych argumentów i nakazał bankowi zniszczenie gamet W. E. Kane’a. D. Hecht wniosła apelację.

⁵² *Davis v. Davis*, 842 S.W.2d 588 (Tenn. 1992).

⁵³ *Jhordan C. v. Mary K.*, 179 Cal.App.3d 386 (1986).

⁵⁴ *Uniform Parentage Act* 1973.

⁵⁵ *Hall v. Fertility Institute of New Orleans*, 647 So.2d 1348 (La App. 4 Cir. 1994).

zakonserwowanej spermy dla celów sztucznego zapłodnienia nie jest sprzeczna z porządkiem publicznym zarówno za życia dawcy, jak i po jego śmierci.

3. Zapłodnienie *post mortem* w Australii i Nowej Zelandii

3.1. Informacje wstępne

W 1983 roku miał miejsce bardzo znany w krajach anglosaskich przypadek związany ze śmiercią bogatych obywateli amerykańskich – pary Mario i Elsy Riosów. Zmarli w katastrofie samolotu, pozostawiając dwa embriony w klinice wykonującej zabiegi *in vitro* w Melbourne. Zaistniała sytuacja odbiła się szerokim echem, zwłaszcza wśród bioetyków, którzy próbowali znaleźć odpowiedź na pytanie, czy te embriony powinny być zniszczone, czy zaimplantowane innej bezpłodnej parze. Ponadto pojawiły się skomplikowane kwestie dotyczące spadku (mającego znaczną wysokość) oraz jego ewentualnej sukcesji w przypadku narodzenia się dziecka z tych embrionów⁵⁶. Początkowo wydawało się, że zostaną one zniszczone. Ostatecznie jednak Parlament stanu Victoria uchwalił przepisy, które chronią embriony i umożliwiają przekazanie ich innej parze. Obecnie te preembriony są zamrożone⁵⁷.

Doniosłe znaczenie dla debaty nad zapłodnieniem *post mortem* w Australii miała również sprawa *In the Matter of Estate of the late K and In the Matter of the Administration and Probate Act 1935: Ex parte The Public Trustee*⁵⁸. Zgodnie ze stanem faktycznym, w sierp-

⁵⁶ T.H. Maugh II, *Legacy of Dead L.A. Couple: OK Granted to Implant 2 Disputed Frozen Embryos*, „Los Angeles Times” 4 grudnia 1987, http://articles.latimes.com/1987-12-04/news/mn-17700_1_embryos-frozen-couples (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).

⁵⁷ R.J. Devettere, *Practical decision making in health care ethics: cases and concepts*, Washington 2010, s. 247.

⁵⁸ *In the Matter of Estate of the late K and In the Matter of the Administration and Probate Act 1935: Ex parte The Public Trustee*, Supreme Court of Tasmania, Unreported decision A16/1996 (22 April 1996).

niu 1993 roku para, nie mogąc począć dziecka, rozpoczęła działania zmierzające do zapłodnienia *in vitro*. Procedura zakończyła się sukcesem, trzy z pięciu embrionów zostały zaimplantowane, a w maju 1994 roku narodziło się dziecko. Para wzięła ślub w 1995 roku, jednakże miesiąc później mężczyzna zmarł. Zamysłem małżonków była implantacja pozostałych embrionów w celu poczęcia jeszcze jednego potomka. Wdowa pomimo śmierci męża zdecydowała się na tę procedurę. W związku z powyższym zwrócono się do sądu o udzielenie odpowiedzi na dwa pytania. Pierwsze dotyczyło kwestii, czy dwa pozostałe embriony mogą być uznane za „zstępnych” (*issue*) małżonków zgodnie z właściwymi przepisami prawa, a jeśli tak, to czy mogą być one uznane za „żyjące” w chwili śmierci mężczyzny. Drugie pytanie, alternatywne wobec wcześniejszego: jeżeli z embrionów narodzą się dzieci, to czy mogą być one uznane za dzieci zmarłego? Sędzia, po analizie dokonanej zarówno pod kątem medycznym, jak i prawnym, stwierdził, iż na pierwsze pytanie należy odpowiedzieć przecząco, natomiast pozytywnie odniósł się do pytania drugiego. Wskazał on m.in., że dziecko powstało z nasienia zmarłego oraz komórki jajowej wdowy, a następnie, po śmierci ojca, zostało zaimplantowane do jej macicy. Zatem w chwili narodzin jest ono uprawnione do dziedziczenia z mocy prawa.

W Australii, podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, nie występuje jedna regulacja w przedmiocie dopuszczalności lub zakazu zapłodnienia *post mortem*. Analizowane kwestie są unormowane w ustawodawstwie poszczególnych stanów. W literaturze przedmiotu, również w odniesieniu do omawianego kraju, podkreśla się, iż aby dziecko poczęte na skutek zapłodnienia postmortalnego było uprawnione do dziedziczenia po swoim zmarłym rodzicu, nie może być wykluczone od takiego dziedziczenia na gruncie właściwego ustawodawstwa, a ponadto musi zostać ustalony stosunek rodzicielstwa pomiędzy nim a zmarłym rodzicem⁵⁹. Zagadnieniem najistotniejszym jest jednak możliwość użycia gamet zmarłej osoby.

Z kolei kwestia tzw. pogrobowców jest generalnie uregulowana w australijskim ustawodawstwie stanowym oraz w Nowej Zelandii.

⁵⁹ Alberta Law Reform Institute, *Succession and Posthumously Conceived Children, Report for Discussion 23*, Edmonton 2011, s. 31.

W sytuacji narodzin dziecka po śmierci męża matki istnieje domniemanie pochodzenia dziecka od niego, jeżeli urodziło się ono w okresie od 10 miesięcy⁶⁰ do 44 tygodni⁶¹.

3.2. Regulacje przyjęte w poszczególnych stanach

W stanie Victoria omawianą problematykę normuje Akt o leczeniu metodami wspomaganą reprodukcji⁶². Zgodnie z sekcją 46 tej regulacji zarejestrowany ośrodek leczenia niepłodności może użyć w procedurze leczniczej gamet lub embrionów po osobie zmarłej (kobiecie lub mężczyźnie), jeżeli procedura wykonywana jest na wniosek kobiety lub – w przypadku zmarłej kobiety – gdy jej partner (mężczyzna) zawarł właściwe porozumienie (umowę) w przedmiocie surogacji. Dodatkowymi warunkami są: pisemna zgoda zmarłej osoby na pośmiertne użycie jej gamet, zatwierdzenie użycia takich gamet lub embrionów przez właściwy organ (*Patient Review Panel*) oraz odbycie stosownych konsultacji przez osobę decydującą się na opisywaną procedurę. Wspomniany akt wprowadził również właściwe poprawki do uregulowań związanych ze statusem prawnym dzieci⁶³. Zgodnie z nimi w przypadku śmierci partnera kobiety – mężczyzny, kobieta, która urodziła dziecko, jest jego matką („matka biologiczna” i „matka genetyczna” lub tylko „matka biologiczna”), a jej zmarły partner jest ojcem takiego dziecka („ojciec genetyczny”) jedynie dla celów przewidzianych w Rejestrze narodzin (*Register of Birth*) prowadzonym na mocy Aktu o rejestracji narodzin, zgonów i małżeństw⁶⁴. Natomiast w sytuacji pojawienia się kobiety – dawczyni komórki jajowej („matka genetyczna”) – nie jest ona rodzicem

⁶⁰ *South Australia Family Relationship Act 1975*, cz. 2.8; *Victoria Status of Children Act 1974*, cz. 1.5; *New Zeland Status of Children Act 1969*, cz. 1.5 (1).

⁶¹ *Queensland Status of Children Act 1978*, cz. 3.24 (2); *New South Wales Status of Children Act 1996*, cz. 3.9(2); *Tasmania Status of Childrean Act 1974*, c. 2.5 (2)(b).

⁶² *Assisted Reproductive Treatment Act 2008*.

⁶³ *Status of Children Act 1974*.

⁶⁴ *Birth, Deaths and Marriages Registracton Act 1996*.

dziecka. W przypadku śmierci partnerki kobiety te regulacje mają analogiczne zastosowanie, jednakże mężczyzna – dawca spermy („ojciec genetyczny”), nie jest ojcem dziecka, niezależnie od faktu, czy był on znany kobiecie żyjącej lub jej zmarłej partnerce, czy nie. Jeżeli dziecko urodziła matka zastępcza („matka biologiczna”), to jego rodzicem prawnym jest zmarła kobieta. Przyjęte unormowania są bardzo ciekawe nie tylko z powodu swojego kompleksowego zakresu, ale także z uwagi na fakt, iż kwestię zapłodnienia *post mortem* odnoszą *expressis verbis* do kobiecych związków homoseksualnych, co jest ewenementem w obrębie analizowanej problematyki. Należy wskazać, że wynika to bezpośrednio z leczniczego wymiaru aktu wprowadzonego w 2008 roku. Przytoczone rozwiązania mogą być zastosowane zarówno w sytuacji oddania gamet do zakonserwowania za życia osoby, jak i ich „wydobycia” po jej śmierci.

Prawodawstwo stanu Nowa Południowa Walia wymaga, aby osoba oddająca swoje gamety wyraziła pisemną zgodę na ich wykorzystanie. Zgodnie z częścią 2.23 Aktu o technologii reprodukcyjnej⁶⁵ nie można wykonywać czynności leczniczych związanych z technikami wspomaganą prokreacji, jeżeli osoba działająca w ramach ośrodka leczenia niepłodności (*Assisted Reproductive Technology Provider*) posiada informacje lub obiektywnie przypuszcza, iż dawca gamet nie żyje. Od tej generalnej zasady sformułowano odstępstwo, gdy spełnione zostaną łącznie następujące warunki: dawca gamet (kobieta lub mężczyzna) wyraził pisemną zgodę na ich użycie po swojej śmierci, kobieta, wobec której stosuje się leczenie metodami wspomaganego rozrodu, została poinformowana o śmierci lub podejrzeniu śmierci dawcy gamet oraz wyraziła ona zgodę na przedmiotowe działania. Przykładem stanu faktycznego związanego z przyznaniem żonie prawa do zamrożonych gamet jej męża jest sprawa *Jocelyn Edwards*⁶⁶. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego Stanu Nowa Południowa Walia sperma wydobyta z ciała Marka Edwardsa i przechowywana w odpowiedniej instytucji została przyznana (jako „część spadku”) jego żonie – administratorce spadku.

⁶⁵ *Assisted Reproductive Technology Act 2007 No 69.*

⁶⁶ *Jocelyn Edwards; Re the estate of the late Mark Edwards*, [2011] NSWSC 478.

W związku z tym żona może użyć jej do poczęcia ich wspólnych dzieci. Istotny jest fakt, iż w zaistniałej sytuacji nie było wyraźnej, pisemnej zgody zmarłego na wydobycie, przechowywanie i użycie jego gamet. Zastąpiło ją tymczasowe zarządzenie sędziego. Ponadto należy zaznaczyć, że Mark Edwards zmarł nagle, na skutek wypadku przy pracy, w przeddzień umówionej wizyty w klinice leczenia niepłodności, gdzie miały zostać podjęte wstępne czynności lecznicze w przedmiocie umożliwienia poczęcia potomstwa tej niepłodnej parze.

W przedmiocie dziedziczenia ustawowego przez dzieci poczęte i narodzone po śmierci swoich rodziców genetycznych w stanie Nowa Południowa Walia należy wskazać, iż zgodnie z Załącznikiem nr 1.107 do Aktu nowelizującego sukcesję ustawową⁶⁷, osoba nie może dziedziczyć na mocy ustawy, jeżeli została ona narodzona po śmierci rodzica, a nie była poczęta przed jego śmiercią. Dodatkowo takie dziecko musi przeżyć co najmniej 30 dni od chwili narodzin. Wskazany przepis ma również zastosowanie w odniesieniu do sukcesji ustawowej w tym stanie. Przyjęte rozwiązanie jest konsekwencją stanowiska zajętego w 2007 roku przez komisję zajmującą się reformą prawa w stanie Nowa Południowa Walia (New South Wales Law Reform Commission), która opowiedziała się przeciw sukcesji przez dzieci poczęte *post mortem*. Wskazano, że celem takiego wyłączenia jest zapewnienie szybkiego i kompleksowego postępowania spadkowego⁶⁸. Wobec powyższego należy stwierdzić, iż w Nowej Południowej Walii dzieci poczęte po śmierci swoich rodziców nie mają prawa do dziedziczenia po nich. W literaturze przedmiotu, przed wejściem w życie przytoczonych unormowań, podkreślano realność alternatyw pozwalających na sukcesję przez dzieci poczęte w wyniku zapłodnienia *post mortem* i fakt, iż takie rozwiązania nie naruszają uznanej w systemie prawa *common law* „zasady przeciw wieczności”⁶⁹, mającej na celu zapobieganie umieszczaniu w testamencie

⁶⁷ *Succession Amendment (Intestacy) Act 2009 No 29*.

⁶⁸ New South Wales Law Reform Commission, *Uniform Succession Laws: Intestacy, Report 116*, Sydney 2007, s. 125–128, 260.

⁶⁹ K. Bills, *The Ethics and Legality of Posthumous Conception*, „Southern Cross University Law Review” 2005, nr 1, s. 17.

rozrządzeń wywierających wpływ na masę spadkową po okresie przekraczającym 21 lat od daty śmierci testatora.

W stanie Australia Południowa dopuszczalność zapłodnienia postmortalnego wynika z Aktu o leczeniu za pomocą metod wspomaganej reprodukcji⁷⁰. Zgodnie z częścią 2.9 nasienie może być użyte po śmierci mężczyzny, jeżeli zostało ono pobrane za jego życia, a ten wyraził zgodę na przedmiotowe działania. Ponadto mężczyzna musiał bezpośrednio przed śmiercią mieszkać z kobietą decydującą się na takie zapłodnienie⁷¹.

Z kolei kwestię dziedziczenia ustawowego w tym stanie reguluje Prawo administracyjne, spadkowe i opiekuńcze stanu Australia Południowa⁷². Ponieważ posługuje się ono generalnym sformułowaniem o dziecku, które „przeżyło” swojego rodzica (*intestate is survived by a child*), trudno jest wskazać, czy postmortalnie poczęte dzieci mają prawo do sukcesji ustawowej. Wydaje się, iż w obrębie funkcjonującego rozwiązania zawrzeć można każde rozwiązanie.

Stan Australia Zachodnia w części 8.9 Wskazówek do Aktu o ludzkich technologiach reprodukcyjnych (1991)⁷³ zabrania wprost wykorzystywania gamet po śmierci dawcy.

W pozostałych stanach nie ma bezpośrednich regulacji dotyczących możliwości użycia gamet po śmierci dawcy w celu poczęcia dziecka. Pewien przyjęty, jednakże niemający mocy prawnej, standard wyznaczają Wskazówki etyczne dotyczące stosowania wspomaganego rozrodu⁷⁴. Zgodnie z nimi, pośmiertne użycie gamet powinno być dozwolone jedynie w sytuacji, gdy zmarły dawca

⁷⁰ *Assisted Reproductive Treatment Act 1988*.

⁷¹ Reżim może zostać złagodzony na mocy wyłącznej kompetencji sądu. Sąd Najwyższy stanu Australia Południowa zezwolił wdowie na „wydobycie” spermy z ciała męża po jego śmierci, a także na jej użycie w celu poczęcia dziecka. Ponadto sąd zaznaczył, iż wdowa jest zdecydowaną i odważną kobietą, jest troskliwa, kochająca oraz z pewnością zapewni takiemu dziecku stabilne warunki życia. *RE H, AE (No 2)*, [2012] SASC 177.

⁷² *South Australia Administration and Probate Act 1919*.

⁷³ *Human Reproductive Technology Act Directions 2004*.

⁷⁴ Australian Government, National Health and Medical Research Council, *Ethical Guidelines on the Use of Assisted Reproductive Technology in Clinical Practice and Research*, czerwiec 2007.

zostawił, niebudzącą wątpliwości, poświadczoną zgodę na takie działania⁷⁵. W praktyce wskazuje się, iż taka zgoda nie musi być koniecznie w formie pisemnej. Może mieć zarówno formę ustną, jak i dorozumianą, o ile nie jest dwuznaczna⁷⁶.

3.3. Zapłodnienie *post mortem* w Nowej Zelandii

\Ustawodawstwo Nowej Zelandii zezwala na wykorzystanie gamet po śmierci dawcy, jednakże musi on wyrazić wcześniejszą zgodę na takie działania⁷⁷. Kliniki leczenia niepłodności, aby otrzymać akredytację od właściwych organów (*Reproductive Technology Accreditation Committee*) są zobowiązane do przestrzegania tej reguły⁷⁸. W przedmiocie ustalenia pochodzenia dzieci poczętych po śmierci ich ojca, niezależnie, czy był on mężem czy *de facto* partnerem kobiety, wskazuje się, iż nie jest to kwestia skomplikowana, ponieważ kliniki przechowują dokumenty zawierające zgodę zmarłego na wykorzystanie jego gamet w celach reprodukcyjnych. Taka sytuacja powinna jednocześnie czynić zadość w kwestii ustalenia stanu cywilnego dziecka przez Dyrektora Rejestru Cywilnego (*Registrar General*) we właściwym rejestrze (*General Register Office*)⁷⁹.

Wobec powyższego należy wskazać, że zgodnie z częścią 1.7 aktu o statusie dzieci⁸⁰ relacja zachodząca między ojcem a dzieckiem jest wiążąca w celach sukcesji zarówno ustawowej, jak i na mocy testamentu, a także innych dyspozycji na wypadek śmierci (np. związanych z funduszami powierniczymi). Ojcostwo można

⁷⁵ Ibidem, cz. B 6.15: „Use of gametes from deceased or dying persons or from persons in postcoma unresponsive state”, s. 31; cz. C 17.22 „Respect persons who have died”, s. 79.

⁷⁶ *YZ v Infertility Treatment Authority*, [2005] VCAT 2655.

⁷⁷ Zob. National Ethics Committee on Assisted Human Reproduction (NECAHR), *Guidelines for the Storage, Use and Disposal of Sperm from a Deceased Man*, Wellington 2000, s. 5–6.

⁷⁸ New Zealand Law Commission, *Preliminary Paper 54, New Issues in Legal Parenthood*, Wellington 2004, przyp. 290, <http://www.nzlii.org/nz/other/nzlc/pp/PP54/PP54-Endnotes.html> (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).

⁷⁹ Ibidem, cz. 5.83 „Children and indentify”.

⁸⁰ *Status of Children Act 1969*.

ustalić po śmierci, za pomocą deklaracji złożonej przez konkretną osobę (w tym przypadku matkę dziecka). Właściwy sąd uznaje oświadczenie, jeżeli zostało udowodnione, że relacja rodzicielska (pomiędzy zmarłym ojcem a poczętym po jego śmierci dzieckiem) miała miejsce⁸¹.

4. Zapłodnienie *post mortem* w Kanadzie

4.1. Regulacje na poziomie federalnym

Do niedawna zagadnienia dotyczące dzieci poczętych po śmierci swoich rodziców nie były uregulowane w prawie kanadyjskim. O ile na szczeblu federalnym kwestia związana z użyciem gamet osoby zmarłej została rozstrzygnięta, o tyle problematyka dotycząca możliwości sukcesji ustawowej po zmarłym rodzicu genetycznym nie doczekała się unormowania. W piśmiennictwie podkreślono, że zagadnieniem pierwotnym wobec dziedziczenia zarówno na mocy testamentu, jak i ustawy jest ustalenie pochodzenia dziecka⁸². Ponadto determinuje ono także inne kwestie związane chociażby z obywatelstwem takich dzieci⁸³.

Znamienna w kontekście prawa kanadyjskiego jest wypowiedź Ministra Sprawiedliwości Prowincji Manitoba, zgodnie z którą zrównanie praw w przedmiocie dziedziczenia dzieci poczętych po śmierci swoich rodziców genetycznych z prawami ich rodzeństwa poczętego w naturalny sposób pozostaje już tylko kwestią czasu⁸⁴.

Analizując omawiane zagadnienie na szczeblu federalnym, należy wskazać, iż z mocy Aktu o wspomaganej reprodukcji ludzkiej⁸⁵ ko-

⁸¹ Ibidem, cz. 1.10 (1) i (2).

⁸² Alberta Law Reform Institute, op.cit., s. 8.

⁸³ Zob. A.A. v. B.B., 2007 ONCA 2 (CanLII), <http://canlii.ca/t/1q6jh> (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).

⁸⁴ S. LaMothe, *Law has to be changed to recognize posthumously conceived children: Canada*, http://infertilityanswers.typepad.com/surrogacy_101/2009/03/law-has-to-be-changed-to-recognize-posthumously-conceived-children-canada.html (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).

⁸⁵ *Assisted Human Reproduction Act, SC 2004*.

nieczna jest pisemna zgoda dawcy na użycie jego gamet⁸⁶. Dotyczy to również możliwości „wydobycia” gamet z ciała dawcy po jego śmierci⁸⁷.

Dokonując generalnej analizy kanadyjskich regulacji, można zauważyć, że w większości prowincji tego kraju, matką dziecka jest kobieta, która je urodziła. Natomiast drugi rodzic ustalany jest zgodnie z określonymi domniemaniami mającymi zastosowanie także w odniesieniu do technik wspomaganą prokreacji⁸⁸.

W Kanadzie podejmuje się ponadto działania mające na celu ujednoczenie prawa w kwestiach związanych z medycznie wspomaganą prokreacją, w tym również z zapłodnieniem postmortalnym. Nie mają one jednak mocy wiążącej, gdyż stanowią jedynie pewnego rodzaju wskazówki bądź rekomendacje. W 2009 roku połączona grupa ekspertów z Uniform Law Conference of Canada (ULCC) oraz Coordinating Committee of Senior Officials (CCSO) wydała raport⁸⁹, zgodnie z którym należy ustalić pochodzenie dziecka poczętego w wyniku zapłodnienia *post mortem* od jego zmarłego rodzica, jeżeli ten za życia wyraził zgodę na pośmiertne użycie swoich gamet oraz jednoznacznie wypowiedział się w kwestii traktowania takiego dziecka jako swojego zstępnego dla celów spadkowych oraz innych świadczeń.

Raport podkreśla również, iż powinien zostać wskazany czas, w którym dziecko poczęte w wyniku postmortalnego zapłodnienia byłoby uprawnione do spadku i innych świadczeń po zmarłym rodzicu genetycznym. Jednakże ów termin, ze względu na mnogość potencjalnych stanów faktycznych, mógłby być wydłużony przez sąd⁹⁰. W 2010 roku ULCC przyjęło Akt o statusie dziecka⁹¹ umożliwiający ustalenie pochodzenia dziecka poczętego w wyniku zapłodnienia *post mortem* od swojego zmarłego rodzica⁹².

⁸⁶ Ibidem, cz. 2, 8 (1) i (3).

⁸⁷ Ibidem, cz. 2, 8 (2).

⁸⁸ Alberta Law Reform Institute, op.cit., s. 8.

⁸⁹ Uniform Law Conference of Canada, *Proceedings of the Ninety-first Annual Meeting*, Ottawa 2009, Załącznik B, „Assisted Human Reproduction, Report of the Joint ULCC- CCSO Working Group”.

⁹⁰ Ibidem, s. 14–15.

⁹¹ Uniform Law Conference of Canada, *Child Status Act, 2010*.

⁹² Ibidem, sekcje 3 i 7.

4.2. Regulacja przyjęta w Kolumbii Brytyjskiej

Pierwszą kanadyjską prowincją, która wprowadziła do swojego porządku normatywnego regulację bezpośrednio dotyczącą ustalenia pochodzenia dziecka poczętego w wyniku zapłodnienia *post mortem* jest Kolumbia Brytyjska. W części 3.28, zatytułowanej „Pochodzenie dziecka w przypadku pośmiertnej wspomaganej reprodukcji”, Aktu o prawie rodzinnym⁹³ znajdują się szczegółowe przepisy mające zastosowanie w omawianym przypadku. Zgodnie z nimi, aby zmarła osoba została uznana za rodzica dziecka poczętego po jej śmierci, muszą zostać spełnione następujące warunki⁹⁴:

1. Zmarła osoba „zakonserwowała” swoje gamety na własny użytek.
2. Zmarła osoba wyraziła pisemną zgodę na pośmiertne użycie jej gamet przez osobę, z którą pozostawała w związku małżeńskim lub związku podobnym (*marriage-like*).
3. Zmarła osoba wyraziła pisemną zgodę na bycie rodzicem dziecka poczętego po jej śmierci.
4. Zmarła osoba nie wycofała wcześniejszych zgód przed śmiercią.

Drugim rodzicem dziecka jest w prezentowanym stanie prawnym osoba, z którą osoba zmarła pozostawała w związku małżeńskim lub podobnym (*marriage-like*), bez względu na fakt, czy ona również była dawcą gamet na potrzeby zabiegu wspomaganej prokreacji⁹⁵. Ponadto z uwagi na dopuszczalność umów w przedmiocie surogacji, a także występowanie innych, ogólnych przepisów dotyczących prokreacji medycznie wspomaganej w tej prowincji mogą pojawić się modyfikacje omówionej sytuacji⁹⁶.

W konsekwencji przyjętego rozwiązania w Kolumbii Brytyjskiej zmieniono również odpowiednie normy związane z dziedziczeniem⁹⁷,

⁹³ *Family Law Act*, SBC 2011.

⁹⁴ *Ibidem*, rozdz. 25, cz. 3.28 (1).

⁹⁵ *Ibidem*, cz. 3.28 (2).

⁹⁶ *Ibidem*, cz. 3.27, 3.29, 3.30.

⁹⁷ *Wills, Estates and Succession Act*, British Columbia.

umożliwiając tym samym sukcesję przez dzieci poczęte po śmierci swoich rodziców genetycznych zarówno na mocy ustawy, jak i testamentu. Zgodnie z nimi zstępny osoby zmarłej, poczęty i narodzony po jej śmierci, dziedziczy tak jakby był urodzony za jej życia i żył po jej śmierci (*survived*), jeżeli spełniono łącznie następujące warunki⁹⁸:

1. Osoba pozostająca w związku małżeńskim lub związku podobnym (*marriage-like*) z osobą zmarłą, w ciągu 180 dni od przyznania przedstawicielstwa po osobie zmarłej (*issue of representation grant*) poinformuje na piśmie osobistych przedstawicieli osoby zmarłej, beneficjentów (spadkobierców) oraz spadkobierców ustawowych, że może ona wykorzystać gamety osoby zmarłej w celu poczęcia dziecka.
2. Zstępny narodzi się w ciągu dwóch lat od śmierci osoby zmarłej, a ponadto przeżyje co najmniej pięć dni. Termin ten może ulec wydłużeniu jeżeli sąd uzna, iż z uwagi na wszystkie istotne okoliczności będzie to właściwe⁹⁹.
3. Osoba zmarła jest rodzicem zstępnego zgodnie z odpowiednimi przepisami Aktu o prawie rodzinnym.

Z kolei prawo postmortalnie poczętego dziecka do dziedziczenia po krewnych zmarłego rozpoczyna się w chwili jego narodzin¹⁰⁰.

5. Zakończenie

Zapłodnienie *post mortem*, pomimo niekiedy skrajnie różnej oceny, jest najczęściej dopuszczalne w przedstawionych krajach *common law*. Co więcej, wydaje się, iż można wskazać zarysowującą się w nich coraz bardziej przychylną tendencję wobec możliwości poczęcia dziecka po śmierci rodzica genetycznego oraz przyznania mu określonych praw wynikających z faktu pochodzenia od konkretnej osoby. Istotny wpływ na zaistniałą sytuację miał zapewne prawotwórczy charakter wyroków sądowych, niejednokrotnie będący początkiem przyjęcia korzystnych dla dzieci poczętych w rezultacie zapłodnie-

⁹⁸ Ibidem, cz. 2.8.1 (1).

⁹⁹ Ibidem, cz. 2.8.1 (3).

¹⁰⁰ Ibidem, cz. 2.8.1 (2).

nia *post mortem* rozwiązań legislacyjnych. Znamienne są również tezy precedensowych orzeczeń, które posługując się wieloma racjonalnymi argumentami, odnoszą się pozytywnie wobec takich dzieci.

Opisana problematyka jest aktualnym zagadnieniem współczesnego prawodawstwa krajów *common law*. Dowód stanowi fakt, iż duża część wskazanych regulacji jest stosunkowo nowa. Ponadto tam, gdzie kwesta zapłodnienia *post mortem* nie została rozstrzygnięta, obserwuje się działania zmierzające do jej unormowania.

STRESZCZENIE

Zapłodnienie *post mortem* w wybranych krajach *common law*

Niniejszy artykuł prezentuje prawne uregulowania kwestii związanych z zapłodnieniem *post mortem* w Australii, Kanadzie, Nowej Zelandii oraz Stanach Zjednoczonych. W tym celu dokonano szczegółowej analizy obowiązującego ustawodawstwa oraz wybrano najistotniejsze orzeczenia sądowe, które w krajach *common law* mają charakter prawotwórczy. Przedstawiono również szereg stanów faktycznych związanych z okolicznościami poczęcia dzieci po śmierci ich rodziców genetycznych oraz towarzyszące im opinie, niejednokrotnie formułowane przez sędziów. Ponadto artykuł został wzbogacony o liczne akty, rekomendacje i wskazówki niemające charakteru norm prawnych, jednakże stanowiące istotny głos w dyskusji nad analizowanym zagadnieniem. Z uwagi na fakt, iż niektóre regulacje dotyczące zapłodnienia *post mortem* mają charakter *in statu nascendi*, wskazano możliwe kierunki ich rozwoju.

Słowa kluczowe: zapłodnienie *post mortem*; *common law*; dziedziczenie ustawowe; Australia; Kanada; Nowa Zelandia; Stany Zjednoczone

SUMMARY

Postmortem conception in selected common law countries

This article covers issues concerning legal regulations related to the post-mortem conception in Australia, Canada, New Zealand and the United

States of America. To achieve this, a detailed analysis of current legislation and selection of the important judicial decisions which in common law countries have law – making character was carried out. The paper also includes a number of facts describing particular circumstances of conception of the child after the death of his genetic parent and significant to this fact opinions, often formulated by the judges. Moreover, the article contains numerous acts, recommendations and guidelines which are not legally binding, but have an important voice in the debate over the analyzed issue. Due to the fact that, in some cases, postmortem regulations are *in statu nascendi*, the paper indicates possible directions of future law development in presented area.

Keywords: postmortem conception; common law; intestacy law; Australia; Canada; New Zealand; United States of America

BIBLIOGRAFIA

- Adams B., *No proof man wanted to be dad, justices say*, „The Salt Lake City Tribune” 12 października 2012, <http://www.sltrib.com/sltrib/news/55072966-78/burns-court-michael-parent.html.csp> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.).
- Alberta Law Reform Institute, *Succession and Posthuously Conceived Children, Report for Discussion 23*, Edmonton 2011.
- Australian Government, National Health and Medical Research Council, *Ethical Guidelines on the Use of Assisted Reproductive Technology in Clinical Practice and Research*, czerwiec 2007.
- Bills K., *The Ethics and Legality of Posthumous Conception*, „Southern Cross University Law Review” 2005, nr 1.
- Chester R., *Freezing the Heir Apparent: A Dialogue on Postmortem Conception, Parental Responsibility and Inheritance*, „Houston Law Review” 1996, nr 2.
- Devettere R.J., *Practical decision making in health care ethics: cases and concepts*, Washington 2010.
- Dwyer K., *Inheritance rights of posthumously conceived children*, <http://www.cga.ct.gov/2012/rpt/2012-R-0240.htm> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.).
- Dyoniak A., *Status prawny dziecka pochodzącego z postmortalnej inseminacji albo postmortalnej implantacji embrionu*, w: *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, red. T. Smoczyński, Poznań 1996.
- Ellis A.S., *Comment. Inheritance Rights of Posthumously Conceived Children in Texas*, „St. Mary’s Law Journal” 2012, nr 2.

- Gilbert S., *Fatherhood from the Grave: An Analysis of Postmortem Insemination*, „Hofstra Law Review” 1993, nr 2.
- Grossman J.L., *A Growing Debate Over the Rights of Posthumously Conceived Children: Part One in a Two-Part Series of Columns*, <http://verdict.justia.com/2011/09/06/a-growing-debate-over-the-rights-of-posthumously-conceived-children> (dostęp: 28 stycznia 2015 r.).
- LaMothe S., *Law has to be changed to recognize posthumously conceived children: Canada*, http://infertilityanswers.typepad.com/surrogacy_101/2009/03/law-has-to-be-changed-to-recognize-posthumously-conceived-children-canada.html (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).
- Lee A.L., *Reproductive Technology Applications Outpacing Estate Planning Legislation*, „MSBA Bar Bulletin” wrzesień 2012, s. 19.
- Marszelewski M., *Zarys problematyki zapłodnienia „post mortem”*, w: *Prawo cywilne w świetle obecnej regulacji i pożądaných zmian*, red. E. Kabza, K. Krupa-Lipińska, Toruń 2014.
- Maugh II T.H., *Legacy of Dead L.A. Couple: OK Granted to Implant 2 Disputed Frozen Embryos*, „Los Angeles Times” 4 grudnia 1987, http://articles.latimes.com/1987-12-04/news/mn-17700_1_embryos-frozen-couples (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).
- National Ethics Committee on Assisted Human Reproduction (NECAHR), *Guidelines for the Storage, Use and Disposal of Sperm from a Deceased Man*, Wellington 2000.
- New South Wales Law Reform Commission, *Uniform Succession Laws: Intestacy, Report 116*, Sydney 2007.
- New Zealand Law Commission, *Preliminary Paper 54, New Issues in Legal Parenthood*, Wellington 2004, <http://www.nzlii.org/nz/other/nzlc/pp/PP54/PP54-Endnotes.html> (dostęp: 30 stycznia 2015 r.).
- Restatement of the Law (Third) of Property, Wills and Other Donative Transfers*, 2009, § 14.8.
- Uniform Law Conference of Canada, *Proceedings of the Ninety-first Annual Meeting*, Ottawa 2009.
- Zafran R., *Dying to be a father: Legal Paternity in Cases of Posthumous Conception*, „Houston Journal of Health Law & Policy” 2007, nr 1.

